

RAYMAN JULIANNA

A Befogadó Egyetem stratégiája: egy kutatói-fejlesztői munka az inkluzív kiválóság jegyében

A „Befogadó Egyetem” stratégiai javaslata a Pécsi Tudományegyetem szolgáltatásainak minőségfejlesztését célzó kezdeményezés eredményeként született 2015 őszén. A javaslat a PTE akadémiai kiválóságát (excellence) a sokszínű (diverz), a befogadó (inkluzív) és a méltányos (equity) oktatási környezet megteremtésével hivatott növelni. Jelen tanulmány lényegre törően szemlélteti e stratégiai javaslat célkitűzéseit, a mögötte álló koncepciót – Inclusive Excellence-t –, és a megalkotásának munkafolyamatát. A javaslat megfogalmazásának útjába való betekintés körvonalazza a fejlesztési javaslat elkészítésének módszertanát, miközben alkalmat nyit, hogy megismerhessük egy korszerű megközelítés szakirodalmi hátterét és hazai adaptációs lehetőségét.

Kulcsszavak: egyetemfejlesztés, inkluzív kiválóság, diverzitás, méltányosság

Bevezető

Jelen írás egy olyan komplex kutatói-fejlesztői munkafolyamatot szemléltet összegzően, amely az ún. „Befogadó Egyetem” stratégiai javaslatának megalkotását szolgálta a Pécsi Tudományegyetemen.

A javaslat megteremtésére a Pécsi Tudományegyetem pályázati programja – TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0014 – segítségével nyílt lehetőség. A pályázat keretében kutató-fejlesztő műhelysorozat biztosított teret a szakmai csoport munkájának. A műhelymunkában olyan szakemberek vettek részt, akik a befogadás (inkluzivitás) és a sokszínűség (diverzitás) témájának feltérképezéséhez változatos nézőponttal és tudományterületi orientációval közelítenek. A stratégiai javaslatot a szakmai csoport a Pécsi Tudományegyetem vezetősége számára nyújtja be, bízva egy olyan együttműködés kialakulásában, amely lehetővé teheti a javaslat gyakorlati megvalósítását a jövőben.

E stratégiai javaslat megfogalmazásának útját több szempontból is lényegesnek tartom bemutatni. A fejlesztés oldaláról tekintve, a pécsi neveléstudományi műhely által létrehozott stratégiai javaslat mintaértékű lehet más magyarországi egyetemek számára hasonló kezdeményezések kivitelezéséhez. A kutatás oldaláról nézve, a témában való vizsgálódás megismerése újabb perspektívákkal bővíti a tudományos diskurzust, miközben lehetőség nyílik a közös gondolkodás megteremtésére.

A kutatói-fejlesztői munka áttekintésekor ismertetem a stratégiai javaslat célját, a fejlesztés mögött álló koncepciót – inkluzív kiválóságot – röviden, valamint a munkafolyamat egymásra épülő lépéseit (1. ábra). A bemutatásra kerülő kutatás-fejlesztés menetének leírása folyamán bepillantást nyerünk a stratégiaépítéshez készült tanulmányokba, illetve

magába a stratégiai javaslatba is. Mindezzel a stratégiai javaslat kialakításának módszertanán túl lehetőség nyílik a módszertant megalapozó az elméleti háttér megismerésére is.

A Befogadó Egyetem stratégiai javaslatának célja

A Befogadó Egyetem néven javasolt stratégia célja az egyetemi szolgáltatások minőségfejlesztése oly módon, hogy az egyaránt reflektálhasson az innovatív nemzetközi felsőoktatási fejlesztési trendekre, valamint a hazai oktatáspolitikai és gyakorlati környezetre. Mindez a minőség, az eredményesség és a méltányosság szem előtt tartásával történik, ezek a vizsgálati alapelvek az inkluzív akadémiai kiválóság (Inclusive Excellence, továbbiakban IE) koncepciójába illeszkedve képviselik a változás paradigmáját (ARATÓ és mtsai., 2015).

1. ábra – A Befogadó Egyetem stratégiai javaslatához vezető út

Röviden az Inclusive Excellence-ről

Az USA 2003-ban az oktatás-politikai missziójává tette a sokszínűség (diverzitás) támogatását, felismerve azt, hogy a felsőoktatási intézmények tanulói összetételében mutatkozó nemzeti/etnikai alapú diverzitás olyan pozitív oktatási kimenetekkel jár, amelyek nem csupán az egyetemnek/főiskolának, hanem az egész társadalom érdekeit szolgálják¹. E misszió teljesítéséhez az amerikai akadémiai közösség számára a kölcsönös befogadás (inklúzió), a sokszínűség és a méltányosság lettek azok az alapelvek, melyek a felsőoktatás minőségfejlesztésének (az akadémiai kiválóság elérésének) kiindulópontját adják. Így került a tudományos diskurzusba és a felsőoktatási reformba az inkluzív kiválóság (Inclusive Excellence) fogalma, amely megközelítés megjelenése óta bizonyította helyénvalóságát az egyetemi szolgáltatások kiválóságának eléréséért tett erőfeszítésekben. Az IE-t képviselő mozgalom (Association of American Colleges and Universities, AACU) szakemberei az elméleti alapot követően a gyakorlatba ültetéshez a felsőoktatási intézmények horizontális tanulását segítő hálózatot működtetnek.

A Befogadó Egyetem stratégiai javaslatához vezető út

A Pécsi Tudományegyetemen megvalósított projekt keretében elkészített stratégiai javaslat munkafolyamata három egymásra épülő részben és egymást követő időszakban valósult meg (1.ábra). Az első rész a stratégiai javaslat kiindulópontjaként helyzetelemző, feltáró tanulmányok elkészítését célozta. A második szakaszban a helyzetelemzések felhasználásával olyan tanulmányok születtek, amelyek elméleti háttérrel biztosították a későbbi stratégiaépítéshez. A harmadik időszakban – az első két részben végzett munka segítségével – sor került magára a stratégiai javaslat megalkotására és terjesztésére. A következőkben e három időszak munkáján végighaladva bemutatásra kerül a stratégiai javaslat megfogalmazásának útja.

A helyzetfeltárás és elemzés szakasza

A vizsgálat kiindulópontjának fókuszai azokra a területre terjedtek ki, amelyek a stratégiai javaslat megteremtésének alap gondolatát adták. A javaslat létrehozásának ötlete kétféle területen szerzett előzetes ismereteken, tapasztalatokon alapult. Egyrészt azon, hogy számos nemzetközi szakirodalom foglalkozik a felsőoktatás átalakításának egy olyan innovatív perspektívájával – az IE-vel –, amely az intézmények befogadóvá tételével válaszol a 21. század kihívásaira. Másrészt, a stratégiaalkotás elképzelésének realitását az adta, hogy Magyarországon is találhatóak olyan kezdeményezések, illetve van olyan jogszabályi környezet, amely tartalmazza a nemzetközi felsőoktatási reform értékrendjével megegyező elgondolásokat és cselekvéseket. E két kiindulópont egyértelművé tette, hogy léteznek olyan törekvések, amelyek az egyetemi szolgáltatások minőségfejlesztését az intézmények inkluzív módon hivatottak elérni, és amelyek a magyar környezetben is adaptálhatóak. A helyzetelemzés munkafolyamata e két alap gondolat tudományos vizsgálatát foglalta magába.

Elsőként a befogadó egyetem kialakításában mérvadó **nemzetközi szakirodalmak** áttekintése valósult meg. A hazai olvasók számára a nemzetközi szakirodalmi háttér feltérképezése négy – az inkluzív kiválóság megteremtésében mérőföldkőnek számító – tanulmányról két recenzió készült (RAYMAN, 2015a, 2015b). E tanulmányok szemléltetik az USA inkluzív aspektusú egyetemfejlesztési törekvéseinek elméleti háttérét és gyakorlati útmutatóit.

Az első áttekintett tanulmány (MILEM és mtsai., 2005) empirikus bizonyítékokra támaszkodva egy összefoglalót nyújt a felsőoktatási intézmények számára a nemzeti/etnikai sokszínűség legfontosabb aspektusairól, oktatási előnyeiről és ezen előnyök maximalizálására szolgáló gyakorlatokról. A szerzők megállapítják, hogy a felsőoktatási diverzitás jelenléte pozitív hatást fejt ki az eltérő háttérű tanulók közötti együttműködés és elköteleződés kialakulására (CHANG, 1999 idézi MILEM és mtsai., 2005), a hallgatók kognitív- és identitásfejlődésére, valamint felkészíti őket a demokratikus társadalomban való részvételre (MILEM és mtsai., 2005). Ezen oktatási kimenetek alátámasztják a diverzitás kibontakoztatására tett törekvések mérvadó hozzájárulását a felsőoktatás egész társadalmat szolgáló missziójához. A tanulmány kiemeli, hogy a diverzitás nem csupán egy demográfiai kimenetet (számszerű adat) jelent, hanem egy olyan folyamatot, amely a különböző nemzeti/etnikai csoportok összefogásán alapuló kölcsönös elköteleződés megteremtéséről szól. Mindez magába foglalja olyan folytonos és átfogó cselekvések és kezdeményezések szükségességét, amelyek segítségével a különböző nemzeti/etnikai csoportok közötti elköteleződés kialakulhat és fenntarthatóvá válhat (MILEM és mtsai., 2005). A cikk e cselekvések és kezdeményezések adaptálásához egy gyakorlati útmutatóként is szolgál, felsorakoztatva a diverzitás kiépítését elősegítő és az előnyei maximalizálását célzó fókuszpontokat (például az akadémiai nemzeti/etnikai klíma) és tevékenységi köröket (például ,kulturálisan biztonságos' terek

kialakítása). Összefoglalóan elmondható, hogy Milem és mtsai. (2005) írása azzal járult hozzá a PTE-n zajló stratégiai javaslatépítéshez, hogy empirikus bizonyítékok felhasználásával bizonyította a diverzitást értékként kezelő egyetemfejlesztési törekvések oktatási-, és egész társadalomra kiterjedő előnyeit. Ezen felül rámutatott arra, hogy a sokszínűség előnyei úgy érhetőek el, ha van egy szisztematikus és multidimenzionális szemléletmódú vezetői akciópolitika, igazolva a stratégiai javaslat megteremtésének elengedhetetlenségét. Mindez kiegészült egy olyan gyakorlati iránymutatással, amely a diverzitást szorgalmazó tevékenységek adaptációjához kitűnően alkalmazható.

A második bemutatott tanulmány (BAUMAN és mtsai., 2005) egy esettanulmányon keresztül mutat be egy olyan szervezeti önértékelésre alkalmas eszközt (Diverzitás Eredménytábla), amely segítségével a felsőoktatási intézmények közelebb kerülhetnek a minden hallgató számára méltányos oktatás megteremtéséhez. Az eszköz célja, az egyetemen/főiskolákon alulreprezentált és más hallgatók közötti teljesítményszakadék (oktatási eredményekben mutatkozó faji/etnikai alapú differencia) problémájának feltárása és kezelése. Mindez egy olyan módszerrel történik, amely adatelemzés útján vizsgálja felül az intézmény gyakorlatait, az intézmény és az intézményi szereplők felelősségére és cselekvőképességére helyezve a hangsúlyt a probléma megoldásával kapcsolatban. A Diverzitás Eredménytábla módszertana ezen felül egy olyan – az intézmény minden részére kiterjedő – akciópolitikával társul, amely képes a méltánytalanságok leküzdése iránt elköteleződést kialakítani szervezeti és egyéni szinten egyaránt (BAUMAN és mtsai., 2005). A PTE stratégiai javaslata számára e tanulmány példaértékű volt, hiszen az eszköz bemutatására használt konkrét esettanulmány egy olyan adaptálható módszert illusztrált, amellyel az intézmény kiválósága a méltányosság jegyében mérhetővé válik. Mindemellett rávilágított a PTE javaslatának készítői számára, hogy méltánytalanságok szervezeti önértékelésen alapuló tudatosításával a felszámolásuk iránti motiváció az intézmény minden szintjén növelhetővé válhat, mozgósítva az egész szervezetet arra, hogy gyakorlatait, szabályzásait és szervezeti kultúráját inkluzívvá alakítsa át.

A harmadik kiválasztott tanulmány (WILLIAMS és mtsai., 2005) egy olyan átfogó modellt – IE Változás Modellje – szemléltet, amely az inkluzív kiválóság kialakításához szükséges szervezeti átalakulás folyamatában stratégiai útmutatóként értelmezhető. E modell egy olyan innovatív és integratív szemléletmódot tükröz, amelyben az intézményi komplex dinamikák és a külső környezet aspektusainak figyelembevétele teszi lehetővé az Inclusive Excellence sikeres adaptálásához nélkülözhetetlen rendszerszintű változás véghezvitelét. Mindehhez a modell szintetizálja a szervezeti viselkedésnek, a szervezeti kultúrának, a diverzitás kimeneteinek és a teljesítményértékelésnek a szakirodalmát. Az IE Változás Modelljének alkalmazása elősegíti, hogy az IE koncepciójának gyakorlati megvalósítása érdekében az intézmény rendszerein belül és között együttműködés épülhessen ki (WILLIAMS és mtsai., 2005). A PTE javaslatépítő munkacsoportja az írásban foglalt gondolatokra építve kiemelte és konceptuális keretbe foglalta azokat a kritikus területeket, amelyeket számba kell venni az Befogadó Egyetem széles körű stratégiájának kivitelezéséhez. Williams-ék e területek feltárása során összefoglalták azokat az általános tapasztalatokat, összetevőket is, amelyek az egyes területeken az IE gyakorlatba ültetését gátolták vagy segítették. Mindez hangsúlyossá tette a PTE-s kutatócsoport számára azokat a pontokat, amelyek kiemelt figyelmet és tudatos kezelést igényelnek ahhoz, hogy az IE komplex stratégiája elérhesse célját. A modell ezen felül egy eszközként is szolgált a munkacsoport kezében e kritikus elemek azonosításához és a szükséges beavatkozások megállapításához.

A vizsgálatba bevont negyedik tanulmány (HURTADO és mtsai., 2012) a felsőoktatási intézmények befogadóvá tételének egy összetett megközelítését – Sokszínű Tanuló Környezet Modell (*Diverse Learning Environment Model*, továbbiakban DLE) – teremti meg. A DLE számos eltérő tudományos irányvonal integrálásával és továbbfejlesztésével képviseli az

átalakulás paradigmáját. A modell célja a sokszínű tanulói környezet multidimenzionális és multikontextuális keretrendszerének leírása. Mindez úgy valósul meg, hogy a modell konceptuális keretbe foglalja a méltányos oktatási kimenetek elérésében szerepet játszó felsőoktatási intézményeken belüli- (pl. nemzeti/etnikai akadémiai klíma, tanterven belüli/kívüli folyamatok stb.) és kívüli (pl. jogszabályi környezet, közösségi kontextus) dinamikákat és interakciókat. A modell e dinamikák monitorozásával és az IE koncepciójához igazításával hivatott elérni az akadémiai kiválóságot. Ez egy olyan szemléletváltással egészül ki, amely szerint a méltányos tanulmányi eredmények az oktatás minőségével – a tanulók kognitív, személyiségbeli és állampolgári fejlődését elősegítő tevékenységekkel – azonosíthatók, szemben a kimenetek tanulói teljesítményre fókuszáló megközelítéseivel. A minőségi oktatás ezen koncepciója a tanulmányi eredmények három átfogó területének – (1) az élethosszig tartó tanulás képessége, (2) a multikulturális világhoz szükséges kompetenciák, továbbá (3) a lemorzsolódás megakadályozása és a kiváló teljesítmény elérése – megjelenésével érhető tetten (HURTADO és mtsai., 2012). Ez a három oktatási kimenet testesíti meg a felsőoktatási intézmények társadalmi felelősségvállaláshoz és a társadalom szolgálatához köthető végző célkitűzését (BOWEN, 1977 idézi HURTADO és mtsai., 2012). Hurtado és mtsai. (2012) által kidolgozott keretrendszer a PTE stratégiai javaslatának munkafolyamatában kiemelkedő szereppel bírt. Egyik oldalról a DLE modell igazolta, hogy az Befogadó Egyetem kiépítését szolgáló törekvéseknek szükséges egy olyan multidimenzionális és multikontextuális nézőponttal rendelkeznie, amely több tudományterület felhasználásával képes megteremteni a stratégiai javaslat elméleti hátterét. A másik oldalról e több szempontú perspektíva egy gyakorlati útmutatót is nyújtott az Inclusive Excellence koncepciójának adaptálásához szükséges mérvadó elemzést és átalakítást igénylő területekhez.

A nemzetközi trendek elemzésével kapcsolatban összefoglalóan megállapítható, hogy a tanulmányok az Egyesült Államok társadalomtörténeti kontextusára építve készültek, azonban szemléletük, kutatásokra alapozott megállapításaik és stratégiai javaslataik, mint gyakorlati és elméleti útmutatók egyaránt felhasználhatóak és adaptálhatóak a magyarországi felsőoktatási környezetben is. A feldolgozott nemzetközi irodalmak mindegyike – az IE megvalósításának változatos megközelítéseivel, elméleti és gyakorlati iránymutatásával – hozzájárult a PTE stratégiai javaslatának megfogalmazásához.

A nemzetközi szakirodalmi háttér megismerését követően a helyzetelemzés szakaszának második vizsgálati pontját az inkluzív akadémiai kiválóság koncepciójához köthető magyar jogszabályi környezet feltárása képezte. A hazai jogszabályi környezet feltérképezéséről Takács (2015) dokumentumelemzésre épülő tanulmányában olvashatunk. E tanulmány a jogi környezet vizsgálatán túl elemezte, hogy a jogszabályokban leírt IE kritériumokkal összefüggésbe hozható megállapítások mennyiben találhatók meg a magyarországi egyetemek programjaiban és gyakorlataiban. A kutatás eredménye rávilágított, hogy a magyarországi felsőoktatás jogi és gyakorlati környezete az alapvető integrációs elvek mentén igyekszik megteremteni az esélyegyenlőség feltételeit. Az esélyegyenlőség és a méltányossági kritériumai a jogi szabályozás mellett az intézményi alapelvekben is megtalálhatók. A tanulmány szerzője kitér arra is, hogy több felsőoktatási intézményben léteznek olyan rendszer működési feltételek – szakkollégiumok, mentorprogram, támogatási rendszer –, amelyek az IE-hez köthető jogi szabályozás és intézményi értékrendszer gyakorlatba ültetését szolgálják. Ezek azonban a legtöbb esetben elszigetelten működnek, valamint nincs mögöttük a kivitelezésükhöz szükséges eszközrendszer és/vagy egy átfogó és egységes keretbe foglalt megvalósítási stratégia. Másik problémaként értelmezi a szerző, hogy sok esetben az inkluzív kiválósággal párhuzamba állítható felsőoktatási törekvésekben is inkább egyfajta integrációs szemlélet tükröződik, amely speciális érdekcsoportok – elsősorban a fogyatékkal élők és a hátrányos helyzetűek – felzárkóztatását célozza (TAKÁCS, 2015). Más szóval, a magyar felsőoktatási intézmények a minden tanuló érdekeit

szolgált kölcsönösen befogadó környezet megteremtése helyett, bizonyos hallgatói csoportokat igyekeznek a már meglévő rendszerbe való beilleszkedésben segíteni. Mindez pedig – a nemzetközi szakirodalmak példáiból tanulva – nem egy célravezető módszer, hiszen általa figyelmen kívül maradnak az inkluzivitás legfontosabb, mindenkire érvényes kimeneti pontjai. Takács (2015) munkája átfogó képet biztosított a PTE stratégiaépítés számára arról, hogy az IE alapelvei milyen mértékben jelennek meg a hazai jogi szabályozásban és mindez mennyiben teljesül a magyar egyetemek gyakorlataiban – a nyilvánosan elérhető dokumentumok szerint. Kiderült, hogy Inclusive Excellence szempontrendszere expliciten nem szerepel az intézmények küldetésnyilatkozataiba, fejlesztési terveibe foglalva (kivéve néhány nemzetközi intézményt, pl. CEU). Az IE koncepciója legtöbb esetben felszínesen vagy elszigetelten az alapelvek, kritériumok szintjén érhető csupán tetten (TAKÁCS, 2015). A stratégiai javaslat szempontjából Takács (2015) írása bizonyította, hogy az Inclusive Excellence programjának jogi feltételrendszere adott, megvalósításához pedig a felsőoktatási intézmények egész rendszerére kiterjedő adaptációra van szükség.

A hazai felsőoktatási jogi környezetének IE szempontú áttekintése után a helyzetelemzés harmadik fókuszpontját a PTE befogadást támogató programjai és folyamatai adták. A témát interjúk és dokumentumelemzés felhasználásával Bokrétás (2015) dolgozta fel. A helyzetfeltárás bepillantást engedett a PTE intézményi stratégiájában megjelenő diverzitást támogató koncepciókba, a fogyatékkal élők, a hátrányos helyzetű és a külföldi hallgatókat segítő programokba és fejlesztési törekvésekbe, továbbá az interkulturális kompetenciákkal, szemlélettel összefüggő egyéb programokba és kurzusokba. A vizsgálódás folyamán kiderült, hogy a PTE stratégiai dokumentumaiban elvárásként megjelenő hallgatói összetétel és létszámváltozás a gyakorlatban már bizonyos területeken mérhető. Az egyetemen a fogyatékkal élő és a külföldi hallgatói létszámnövekedést mutatott ugyanis az utóbbi években. Látható azonban az is, hogy a hátrányos helyzetű, illetve a cigány/roma hallgatók egyetemi reprezentációs aránya, valamint a nemzetközi programokban résztvevő magyar hallgatók száma mérvadóan csökkent. A szerző a hiányterületeken a probléma felismerésének és a konszenzus keresésének hiányát nevezi meg alapvető nehézségnek. Ezen felül kiemeli, hogy az esetek többségében még a PTE stratégiájában támogatott hallgatói csoportokkal való bánásmód is alapvetően az inkluzivitás szemlélete nélkül valósul meg. A fogyatékossgal élő hallgatók reprezentációs aránya a különböző szakokon jelentős differenciát mutat, míg a külföldi hallgatók segítése, problémáik kezelése elszigetelten, egy „burokban” történik. A PTE stratégiájából ‚kimaradt’ csoportok – hátrányos helyzetű, illetve cigány/roma hallgatók – egyetemi életének, tanulmányainak támogatása elsősorban a Wlisslocki Henrik Szakkollégiumban, illetve országos szinten érhető tetten, miközben úgy tűnik, hogy összegyememi szinten nincsenek e csoportok széles körű bevonása, befogadása érdekében tett lépések. A kurzusok áttekintése során kitűnt, hogy a diverzitás témájától és az interkulturális kompetenciák fejlesztésétől a legtöbb szak eltekint. A helyzetelemzéshez készült interjúkból az is világossá vált, hogy vannak a PTE-n stratégiai és gyakorlati szinten is példaértékű kezdeményezések, azonban hiányzik az együttműködés, a kommunikáció és a munkamegosztás, amely nehezíti az eddigiekben említett problémák kezelését és hátráltatja az inkluzív szemlélet kibontakozását (BOKRÉTÁS, 2015). A PTE Befogadó Egyetem koncepciójának megfogalmazásához Bokrétás (2015) munkája egy nélkülözhetetlen kiindulópontot nyújtott, hiszen rávilágított a PTE stratégiájában, folyamataiban és gyakorlataiban a már meglévő jó gyakorlatokra, illetve a fejlesztendő és hiányterületekre.

A PTE befogadást támogató programjainak és folyamatainak a feltérképezését egy olyan vizsgálati fókusz mélyítette, amely sokszínűség kiépítéséhez szükséges első lépés – a diverz tanuló összetétel megteremtését szolgáló beiskolázási program – teljesülését vette górcső alá az intézményben. Márhoffer (2015) tanulmánya a Felsőoktatási Törvénytől kezdve a Pécsi Tudományegyetem Szervezési és Működési Szabályzatában található összes olyan lehe-

tőséget elemzett, amelyek a felvételi eljárásban az esélyegyenlőség megvalósulását segítik. Mindemellett a szerző kitért azon mindenki számára elérhető és nyilvános lehetőségek – például pályázatok, ösztöndíjak – vizsgálatára is, amelyekkel a tanulók a PTE-be kerülés előtt és után élhetnek. Márhoffer (2015) írása segítségével kirajzolódott, hogy a PTE karai számos jó gyakorlattal rendelkeznek, azonban hiányzik egy olyan rendszerszintű és az intézményen belüli és kívüli együttműködésen (partneri hálón) alapuló kezdeményezés, amely a jó gyakorlatokat eredményesebbé tehetné. A stratégiai javaslatához e feltárás kiemelte azokat a rendszerszinten fejlesztésre szoruló területeket, amelyek a PTE-n a sokszínű tanulóit összetétel kialakításához – méltányos felvételi eljárás és támogatási lehetőségek az egyetem előtt, és fenntartásához – támogatási lehetőségek az egyetem alatt – szükségesek.

A PTE intézményi szintű elemzését követően a helyzetfeltárás egy olyan konkrét jó gyakorlatra koncentrált, amely az egyetemen 13 éve képviseli az inkluzivitás eszméjét. E program a Romológia Tanszék által működtetett Wlislócki Henrik Szakkollégium, amely célja cigány/roma közösségből érkező, döntően hátrányos helyzetű tanulók egyetemi karrierjének segítése. A szakkollégium vizsgálatát Trendl (2015) végezte, aki elemzése során bemutatta a program létrejöttének társadalmi kontextusát és működését. Ezen felül a szerző az inkluzív kiválóságokhoz kapcsolható különböző modellek segítségével bizonyította a jó gyakorlat befogadó jellegét. Konkrét példákkal bizonyította a sokszínűséget tükröző tér kialakításának jelentőségét, kiemelte a szakkollégiumi közösség (hallgatók és támogatók) kölcsönös befogadást mutató attitűdjének nélkülözhetetlenségét. Kitért arra, hogy a szakkollégiumi program személyre szabottan (hallgatói portfólió) segíti a hallgatókat, beleegyezve egy széleskörű partneri hálóba (TRENDL, 2015). Az elemzés rávilágított, hogy a Szakkollégium a Befogadó Egyetem stratégiájába illeszkedik, és működésében – a PTE falain belül elszigetelten ugyan, de – az IE koncepciójának alapeszméi tükröződnek. Mindez a PTE stratégiai javaslata számára egy olyan jó gyakorlatot biztosított, amely példát tudott mutatni az inkluzív kiválóság adaptációjának gyakorlati megvalósítására.

A konkrét jógyakorlatok feltárása egy olyan kutatással (MARKÓ, 2015) folytatódott, amely egy az IE kiépítéséhez szükséges strukturális dimenzió – kooperatív tanulás-szervezés – megjelenését vizsgálta a PTE aktuálisan futó kurzusain egy félévben. A kutatás bizonyította, hogy a PTE oktatói nagy többséggel a tradicionális tanulás-szervezési formákat – például frontális oktatás – részesítik előnyben. Ezáltal a kooperatív alapelvek követésével járó számos pozitív oktatási kimenet nem tud teljesülni az együttműködésen alapuló tanulás-szervezést nélkülöző oktatási rendben (MARKÓ, 2015). Mindez a stratégiai javaslat szempontjából egy olyan hiányterületre – kooperatív alapelvek alkalmazása az oktatás során – hívta fel a figyelmet a PTE-n, amelynek fejlesztése elengedhetetlen az IE gyakorlatba ültetéséhez.

A vizsgálat második szakasza: alapozó irodalmak

A Befogadó Egyetem stratégiai javaslat kidolgozásának munkafolyamata – a helyzetfeltárás tapasztalataira építkezve – elméleti alapozó tanulmányok elkészítésével folytatódott. E tanulmányokban a munkacsoport tagjainak eltérő szakmai és tudományterületi orientációja tükröződik, amely elősegítette a javaslatot gazdagító multidimenziós és multikontextuális szemléletmód meglétét.

Varga (2015) szervezet-fejlesztési aspektusú tanulmánya az inklúzió folyamatelvű modelljét a felsőoktatási kontextusban ismerteti. E modell az IE adaptációját széles körben értelmezi; a modell felhasználható a társadalmi alrendszer átalakítását célzó kezdeményezésektől kezdve bármilyen típusú intézményi szervezet befogadóvá tételére. A modell egyrészt az inkluzivitás oktatási modelljeit integrálja és fejleszti tovább, másrészt pedig alkotó

módon építkezik a szerző inklúzióval kapcsolatos másfél évtizedes kutatómunkájára, gyakorlati tapasztalataira. A modell egyik alapelve – a nevében is kiemelt – a folyamatelvűség, amely központba helyezheti az IE megvalósításának folyamatos beavatkozásokra és megújulásra vonatkozó kulcsmozzanatát. A modell mögött álló másik alapgondolat a rendszerelvűség, amely szakaszokban – bemenet, folyamat, kimenet – jeleníti meg az inkluzivitás vizsgálatának, fejlesztési irányainak a kritériumait, feltételeit és mutatóit (2. ábra).

2. ábra. Az inklúzió folyamatelvű modellje (Forrás: VARGA 2015a:66)

A bemenet szakaszának kiindulópontja az esélyegyenlőség és méltányosság kritériumrendszer. A szerző szerint az esélyegyenlőség a felsőoktatásra vonatkoztatva az adott intézménybe belépő különböző társadalmi és kulturális háttérű, egyéni sajátosságokkal bíró, hazai és külföldi diákok reprezentációs aránya alapján mérhető. A méltányosság bemeneti kritériumát az adott intézmény azon kezdeményezései, vizsgálatai és eszközei adják, amelyek az intézménybelépést/hozzáférést gátló egyenlőtlenségek ellensúlyozását szolgálják. A folyamat szakaszban az IE kiteljesedéséhez szükséges rendszerműködési feltételek találhatóak. E feltételeket hat pontban összegzi a modell (3. ábra), amelyek vizsgálatával a helyi adottságokhoz igazodó cselekvések és fejlesztést igénylő területek rajzolódnak ki. A kimenet szakaszában a mindenkire érvényes eredményességi mutatók feltárása zajlik. Az így kapott eredmények a fejlesztési folyamat egyes pontjain a befogadás és az irányába való elmozdulás teljesülésének mértékét mutatják számszerűen. Az eredmények feltárása a bemenet (esélyegyenlőségi és méltányossági szempontok teljesülése), a folyamat (a fejlesztés beavatkozásainak eredményei) és a kimenet (az intézményi célok érvényesülése mindenki számára) elemzését egyaránt magába foglalja. A kimenetek értékelése akkor helytálló, ha tartalmazza az intézmény kezdeti és jelen helyzetére vonatkozó összehasonlítást, illetve az adott intézmény eredményeinek a makro (nemzetközi vagy országos) szintű adatokkal való összevetését is. Az elemzés indikátorait az adott intézmény fejlesztési törekvései és missziója szabja meg (VARGA, 2015). Varga (2015) modellje képezte a PTE stratégiai javaslatának vezérfonalát, amelyet mind az ezután született alapozó tanulmányok, mind pedig a stratégiaépítés a vizsgálódások kiindulópontjaként és gyakorlati útmutatójaként alkalmazott.

3. ábra. Az inkluzív rendszer működtetési feltételei (Forrás: VARGA, 2015:75)

Arató (2015) tanulmánya a kooperatív paradigma és az inkluzivitás kapcsolatát elemzi egy olyan innovatív aspektusból, amely lehetőséget biztosít a sokszínű és inkluzív környezet modelljeinek egy új nézőpontú értelmezéséhez. E perspektívának a célja, hogy rávilágítson a kooperatív tanulásszervezés és a diverzitás diskurzusának kapcsolódási pontjaira, megjelenítve e két megközelítés egymást támogató, kiegészítő gondolatosságát, kérdésfeltevéseit és elvárásait. Kirajzolódik az is, hogy a kooperatív paradigma poszt-strukturális szempontrendszer és dekonstrukciós gyakorlata milyen módon segíti az inkluzív környezet célkitűzéseinek teljesülését. A szerző mindezt az inkluzivitás modelljeinek segítségével tárja elénk, igazolva, hogy a kooperatív paradigma alapelvei és tanulásszervezése mentén képes részt venni abban az osztálytermi, intézményi és rendszerszintű átalakulási folyamatban, amely a befogadó környezet megteremtését szolgálja (ARATÓ, 2015). Arató (2015) újszerű megközelítése a PTE számára készülő stratégiai javaslatához azzal járult hozzá, hogy rámutatott arra, hogy a kooperatív paradigma mint strukturális garancia elengedhetetlen az IE gyakorlati megvalósításához.

Mompoin-Gaillard (2015) az inkluzív kiválóság kiteljesedéséhez egy újabb strukturális garanciát – a TASKs (*Transversal Attitudes Skills and Knowledges*) modellt – ismerteti cikkében. A TASKs a tanulók és az oktatók interkulturális és demokratikus kompetenciáinak fejlesztése céljából létrehozott eszköz (MOMPOINT-GAILLARD, 2015). Alapelvei és célkitűzései az IE koncepciójába illeszkednek, melynek köszönhetően a befogadó és sokszínű tanulói környezet megteremtése során egy rendkívül hasznos eszközzé bizonyul. A szerző az eszköz bemutatásán túl elemzi az általa mért és fejleszthető kompetenciákat, igazolva e területekre fordított figyelem létfontosságát az oktatás során. A stratégiai javaslat szempontjából Mompoin-Gaillard (2015) tanulmánya egy olyan lehetőségre – kompetenciafejlesztési eszköz – világít rá, amely az IE végső céljának – minden tanuló sikeres felkészítése egy demokratikus társadalomban megvalósuló konstruktív életvitelre – elérését segíti, strukturális garanciát biztosítva az inkluzivitás gyakorlatba ültetéséhez.

Bigazzi (2015) pszichológiai megközelítésű írása a dialogicitás témája mentén emeli ki a diverzitás tudásalkotásban játszott nélkülözhetetlen szerepét. A tudás megszerzése, mint társas jelenség, a dialogikus gondolkodás és az interakció folyamataira épül, mely során a sokszínű perspektívák megléte teret biztosít komplexebb és innovatív tudások beazonosításához. Mindez egy olyan intrapszichológiai és interszubjektív térben tud megvalósulni, amelynek alapfeltétele a diverzitás és az inkluzivitást támogató szervezeti rendszer (BIGAZZI, 2015). Egy ilyen sokszínű és befogadó térben a különböző nézőpontok felismerése és tudatosítása a dialógus és a kölcsönös interakciók útján képes fejleszteni a tanulók tudását (BIGAZZI, 2005), a kognitív komplexitását és az identitását, felkészítve őket ezáltal a diverz társadalomban való helytállásra (HURTADO és mtsai.,2012, MILEM és mtsai., 2005). Bigazzi (2015) tanulmánya alátámasztotta, hogy a dialogicitás a tudásalkotás esszenciája, amelynek kiteljesülésére kizárólag a sokszínű és befogadó tanulói környezetben van lehetőség. A PTE stratégiai javaslata épít a nemzetközi szakirodalmaknak azon értekezéseire, amelyek a diverzitás pozitív oktatási kimeneteiről szólnak. Bigazzi (2015) ezen értekezéseket a dialogicitás témába emelésével mélyítette, újfent igazolva a sokszínűség előnyeit, és a megvalósítását célzó kezdeményezések szükségességét.

Serdült (2015) a pszichológia területének diverzitással foglalkozó vizsgálati fókuszát folytatva ismertette az inkluzív szemlélet jelenlétének identitásra tett hatásait. A szerző az identitás és az inkluzivitás kapcsolatát a fenyegetett identitáson (BREAKWELL, 1986) és az identitás intrapszichikus, interperszonális és társas aspektusain keresztül tárja elénk. A tanulmányban szemléltetett elméletek, folyamatok és dinamikák által kirajzolódik az a mód, amellyel az oktatásban jelenlévő inkluzív szemlélet hozzájárul az identitás-konstrukcióhoz, a fenyegetettséggel való megküzdéshez. Ezen kimenetek társadalmi vonatkozású előnyeit is kifejezi a szerző, megerősítve az IE egész társadalmat szolgáló erejét (SERDÜLT, 2015). A tanulmány Hurtado és mtsai. (2012) azon nézőpontját bővíti egy mélyreható pszichológiai elemzéssel, amely rámutat arra, hogy a befogadó és sokszínű felsőoktatási környezetben a magas színvonalú akadémiai teljesítmény elérése egyidejűleg megy végbe a tanulók szociális fejlődésének elősegítésével, identitásának ápolásával. A PTE javaslat készítői számára mindez kihangsúlyozta, hogy a hallgatói identitás fókuszba emelése – mint az inkluzív kiválóság pszichológiai vonatkozású dimenziója –, növeli az IE sikerességét.

Kéri (2015) tanulmánya neveléstörténeti példákon keresztül mutatja be az inkluzivitás értelmezési horizontját. E példák az ókortól a 19. századig terjedően a felsőfokú oktatási intézmények befogadáshoz és kirekesztéshez köthető történelmi múltját szemléltetik. A történelmi elemzés során kitűnik, hogy az intézmények sikerességében két szempont volt mérvadó. Azon képzőhelyek működtek igazán jól – a szellemi életnek, a tudományok gyakorlásának és közvetítésének valódi központjaként – és azok voltak képesek hosszú ideig fennmaradni, amelyek egyrészt befogadták a különböző helyszínekről érkező tanulókat, tanárokat – származásra, vagyoni helyzetre, testi állapotra való tekintet nélkül. Másrészt pedig ezen intézmények képesek és hajlandóak voltak egymással eltérő nézőpontú módszerekkel dolgozni és konstruktív tudományos vitákat kibontakoztatni (KÉRI, 2015). Ez utóbbi szempont Bigazzi (2015) dialogicitás központú nézőpontjával is párhuzamba állítható. A történetiségben bemutatott két sikerességi szempont – a különböző személyeket befogadó és a sokféle tudományos nézőpontot, módszertant értékékként kezelő intézmény – megjelenik az IE alapelveiben és módszertanában is. A PTE stratégiai javaslatához a történeti példák megerősítették, hogy az akadémiai kiválóság bizonyítottan összefüggésbe hozható a sokszínűség értékelésével, gyakorlatával. Ezen felül a régi képzőintézmények tanulmányozása az IE szemléletmód és egyetemi stratégia javaslat körvonalazását, pontosítását és kiteljesítését is elősegítette (KÉRI, 2015).

Dezső (2015) tanulmányának fókuszában a diverzitás kérdésköre, azon belül is a plurális intelligencia koncepciók állnak, melyek potenciálisan tetten érhetők a tanulás központú

pedagógiákban, és amelyek a felsőoktatás módszertanában az inkluzív kiválóság környezeti indikátoraiként is értelmezhetők. A szerző a pedagógusképzési gyakorlatából emel ki példákat, bemutatva a plurális intelligencia-koncepciók és az inkluzív kiválóság kapcsolatát. Dezső (2015) egy napjainkban kiemelten kezelt fogalomkör, a diverzitás kérdésköréhez úgy kapcsolódik írásával, hogy annak pedagógiai vonatkozását tárgyalja. A szerző tanulmányának újszerű megközelítése nem csak a diverzitás hagyományos értelmezését mélyítette, hanem a stratégiakészítők számára megerősítette a sokszínűség figyelembe vételének fontosságát a sikeres akadémiai környezet kialakítása során.

A kutatás-fejlesztés harmadik szakasza: stratégiai javaslat

Az eddigiekben szemléltetett helyzetfeltáró és elméleti alapozó tanulmányok változatos és sokrétű megközelítésekkel segítettek körvonalazni azt a szempontrendszer, amely a Befogadó Egyetem stratégiai javaslatának kiépítését szolgálta. Mindeközben az előtanulmányokban ismertetett elméletek, modellek és tudományos eredmények igazolták az inkluzív aspektusú törekvések gyakorlatba ültethetőségét és az abból származó előnyök meglétét (ARATÓ és mtsai., 2015). A következőkben – az előtanulmányokra épülő és – a PTE-n adaptálható fejlesztési irányvonalak, ötletek tömör összefoglalóján keresztül bepillantást nyerhetünk a PTE Befogadó Egyetem stratégiai javaslatába.

Az inkluzív kiválóság adaptálásához megfogalmazott stratégiai javaslat kialakításánál a fő szempont az volt, hogy a javaslatban foglalt irányelvek és tevékenységek a célkitűzések elérését szolgálják. A javaslat legfontosabb célkitűzései három pontban foglalhatóak össze. Első cél, hogy – a jelenleg alulreprezentált tanulói csoportot bővítve – több és – minden tanuló sikerességét és fejlődését növelve – eredményesebb hallgató legyen PTE-n. A második cél egy olyan – befogadást és sokszínűséget rendszerszinten támogató intézményi – egyedi arculat létrehozása a PTE-n, amely által az intézmény felsőoktatás-piaci pozíciója megerősödik. A harmadik cél, hogy az inkluzív fejlesztés által növekedhessen a PTE támogatási forrása, amely egyúttal az intézmény piaci értékét is tovább erősítené. E forrásbővítési törekvés mögött olyan konkrét kezdeményezések állnak, amelyek az EU-ban az IE koncepciójával párhuzamba állítható célokat támogatják. Ennek megfelelően az IE rendszerszintű kiépítése számos finanszírozási lehetőséget nyithatna meg az intézmény számára (ARATÓ és mtsai., 2015).

A stratégiai javaslat megfogalmazása az inkluzivitás folyamatelvű modellje (VARGA, 2015a, 2015) segítségével teljesült. A folyamatelvű modell a javaslat vezérfonalaként szolgált, a modellben megjelenő elemek – bemenet, folyamatok, kimenet – biztosították a stratégiaépítés szempontjait, amelyek a PTE lehetőségeit, szükségleteit és a fejlesztési törekvés célkitűzéseit figyelembe véve töltődtek fel tartalommal.

A stratégiai javaslatban a bemenet két tényezőre fókuszált; egyrészt az érkező tanulókra, másrészt pedig a fogadó intézményi környezetre. Mindkét fókuszpontnál a fő cél a sokszínűség alapjainak – pl. összetételi diverzitás, gyakorlatok sokszínűsége, sokszínűséget támogató, vonzó arculat és befogadó szemlélet – megteremtése az esélyegyenlőség és a méltányosság kritériumának megfelelően (ARATÓ és mtsai., 2015).

A javaslatban szereplő folyamatok – rendszerműködési feltételek – megállapítása során az inklúzió folyamatelvű modelljében szemléltetett 6 kulcsterületet vették górcső alá a szerzők. A területenként beazonosított irányvonalakat és tevékenységi köröket úgy alakította ki a javaslat, hogy a PTE-n az IE rendszerszintű és a mindennapi gyakorlatba épülő kiteljesedését elősegíthessék. A folyamatokban szereplő területeket konceptuálisan két stratégiai alapelv kapcsolta össze, melyeket a dialógusra törekvés és a strukturális garanciák dimenziói írnak le (ARATÓ és mtsai., 2015).

A javaslat kimeneti szempontjának – a bemenethez hasonlóan – központi elemét két tényező alkotta. Ezek a lemorzsolódás és az akadémiai kiválóság vizsgálati pontjai, melyek segítségével mérhetővé válik az intézmény inkluzív akadémiai kiválóságának és fejlesztési törekvéseinek az eredményessége. Mindennek a méréséhez mindenkire érvényes sikereségi mutatók és az intézményfejlesztés eredményességi indikátorok megállapításának és monitorozásának szükségességét hangsúlyozták a szerzők (ARATÓ és mtsai., 2015).

A stratégiai javaslat készítői megjegyezték, hogy a fejlesztési törekvés elemzésénél nem elegendő az inkluzivitás folyamatelvű modelljében szereplő elemek áttekintése, hanem szükség van a leíró ismertetés mellett saját véleményen alapuló reflektív megközelítésre is. E reflektivitás lehetővé teszi, hogy a stratégiai szempontok az adott intézmény társadalmi kontextusában kerülhessenek értelmezésre (ARATÓ és mtsai., 2015).

Összegzés

Jelen tanulmány a PTE szakmai csoportja által készített Befogadó Egyetem stratégiai javaslatát mutatta be lényegre törően. A javaslathoz vezető út megismerése, valamint a javaslat rövid összefoglalója lehetőséget biztosított az inkluzivitás, a sokszínűség és a méltányosság eszméjének egy olyan interpretációjához, amelyben – a nemzetközi trendekre és a hazai jogszabályi és gyakorlati környezetre építkezve – az akadémiai kiválóság elérésének nélkülözhetetlen elemeként jelennek meg ezen alapelvek. A javaslathoz készült alapozó tanulmányok megerősítették és rendszerbe foglalták azokat a koncepciókat, amelyek az inkluzív aspektusú fejlesztési törekvés előnyeit igazolták, továbbá segítették a javaslat megfogalmazásához szükséges szempontok és irányelvek megállapítását. A javaslat megírásával körvonalazódtak a PTE-n azok a területek, amelyek a fejlesztés célkitűzéseinek megvalósításához kiemelt figyelmet, beavatkozásokat és további együttműködésen alapuló munkát igényelnek. A javaslat elkészülésével a szakmai csoport munkája nem ért véget. A projekt sikeressége érdekében a munkacsoportnak biztosítania kellett a javaslat disszeminációs kereteit is. Ennek kapcsán a fejlesztéshez készült előtanulmányokból és a javaslatból egy kötetet állított össze a szakmai csoport, amellyel a kutatás-fejlesztés nyilvánossá és elérhetővé vált minden érdeklődő számára. További szakmai platformokon – például konferenciákon – is bemutatásra került a javaslat, elősegítve, hogy a téma mélyrehatóan kerülhessen be a tudományos diskurzusba – minél több szakember elköteleződését megteremtve. A disszemináció részét képezi jelen tanulmány is, amely a javaslat megírása kapcsán folyt munka összefoglalásával kívánja felhívni a figyelmet azon előnyökre és lehetőségekre, amelyek az inkluzív kiválóság hazai adaptálásában rejlenek. A komplex kutatás-fejlesztés arra is rávilágít, hogy az egyetemi szolgáltatások minőségfejlesztése csakis egy olyan átfogó kezdeményezés kapcsán érheti el célját, amely képes az átalakulás folyamatába bevonni és elkötelezni minden intézményi-egységet és szereplőt.

Jegyzetek

- 1 A sokszínű tanulói környezet egész társadalmat szolgáló oktatási előnyeiről részletesen számos nemzetközi szerző – például HURTADO és mtsai., 2012, lásd később – írt. Röviden összefoglalva e pozitív oktatási kimenetek elérése hozzájárul ahhoz, hogy a tanulók és az intézmény sikeresen válaszolhasson a 21. század gazdasági, demográfiai, társadalmi és munkaerő-piaci változásaira. Ezáltal az intézmény képes felkészíteni hallgatóit a demokratikus társadalom méltányos szolgálatára (HURTADO és mtsai., 2012).

Hivatkozások

- ARATÓ Ferenc (2015): A kizárás dekonstrukciója – az inkluzivitás poszt-strukturalista megközelítése. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- ARATÓ Ferenc, BIGAZZI Sára, TRENDL Fanni, VARGA Aranka (2015): Befogadó Egyetem – Méltányosság az akadémiai kiválóság szolgálatában: stratégiai szempontok, ötletek az egyetemi szolgáltatások minőségfejlesztéséhez. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- BAUMAN, Georgia – BUSTILLOS, Leticia Tomas – BENSIMON, Estela Mara – BROWN, Christopher – BARTEE, RoSusan (2005): *Achieving Equitable Educational Outcomes with All Students: The Institution's Roles and Responsibilities*. Association of American Colleges and Universities, Washington D.C., USA. 57.
- BIGAZZI Sára (2015): Én-ek: diverzitás, dialógus, tudás. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- BOKRÉTÁS Ildikó (2015): Körkép a Pécsi Tudományegyetem befogadást segítő programjairól, egyetemi folyamatokról. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- DEZSŐ Renáta Anna (2015): Plurális intelligencia koncepciók, tanulasközpontú pedagógiai megközelítések és az inkluzivitás összefüggései. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- HURTADO, Susan – ALVAREZ, Cynthia L. – GUILLERMO-ANN, Chelsea – CUELLAR, Marcela – ARELLANO, Lucy (2012): A Model for Diverse Learning Environments The Scholarship on Creating and Assessing Conditions for Student Success. In: SMART, John C. PAULSEN, Michael B. (szerk.): *Higher Education: Handbook of Theory and Research*, Higher Education: Handbook of Theory and Research 27. Springer Science+Business Media B.V. 41-122.
- KÉRI Katalin (2015): Befogadás és/vagy kirekesztés a régi egyetemeken. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- MÁRHOFFER Nikolett (2015): Az esélyegyenlőség biztosítását segítő lehetőségek a Pécsi Tudományegyetem beiskolázási programjában. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- MARKÓ Szilvia (2015): Kooperatív tanulásszervezés alapelveinek megjelenése a PTE kurzusain. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- MILEM Jeffrey, CHANG Mitchell, ANTONIO Anthony (2005): *Making Diversity Work on Campus: A Research-Based Perspective*. Association of American Colleges and Universities, Washington D.C., USA.
- MOMPOINT-GAILLARD, Pascale (2015): Transversal Attitudes Skills and Knowledge (TASKs) for a democratic culture and intercultural understanding. in ARATÓ, Ferenc – VARGA, Aranak (ed) *Inclusive University – How to increase academic excellence focusing on the aspects of inclusion*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.

- RAYMAN Julianna (2015a): Recenzió a Sokszínű Tanulási Környezet modelljéről. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- RAYMAN Julianna (2015b): Az inkluzív kiválóság nyomában: három szakirodalmi alapmű recenziója. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- TAKÁCS Bálint (2015): Inkluzív stratégiák a hazai felsőoktatási intézményekben. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- TRENDL Fanni (2015): A „befogadó környezet” megvalósulása egy egyetemi szakkollégiumban. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- VARGA (2015): Az inkluzivitás folyamatelví modellje. in ARATÓ Ferenc – VARGA Aranka (szerk.): *Befogadó egyetem – Az akadémiai kiválóság fejlesztése az inklúzió szempontjainak érvényesítésével*. Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs.
- VARGA Aranka (2015a): Az inklúzió szemlélete és gyakorlata. PTE-WHSz, Pécs. 302.
- WILLIAMS, Damon BERGER, Joseph MCCLENDON, Shederick (2005): *Toward a Model of Inclusive Excellence and Change in Postsecondary Institutions*. Association of American Colleges and Universities, Washington D.C., USA.